

Kases lieveņa uzstādīšana Cēsu pilsdrupu pagalmā. 1933. g. No kreisās: Arturs Štāls, Matiss Tolstiks, Jānis Steps (LNVVM, Fn 40476)

Kristīne Zaļuma

VĒSTURNIEKA ARTURA ŠTĀLA (1897–1951) IEGULDĪJUMS CĒSU PILSDRUPU IZPĒTĒ UN KULTŪRAS VĒRTĪBU APZINĀŠANĀ

Vēsturnieka Artura Štāla (1897–1951) ieguldījums Latvijas kultūras mantojuma un tā aizsardzības jomā pēdējos gados plaši aplūkots (Zaļuma 2017; Zaļuma 2018a; Zaļuma 2018b). Viņš bija viena no svarīgākajām personībām Latvijā, kas ne tikai popularizēja kultūras mantojuma aizsardzības jautājumus visos sabiedrības slāņos, bet arī neatlaidīgi un nenogurstoši savā darbībā pierādīja nepieciešamību šajā jomā darboties juridiski pamatoti un kompleksi ar tiešu valsts atbalstu. Apjomīgi paveikto darbu uzskaitījumā pietrūkst padziļinātas ielūkošanās viņa atstātajā ieguldījumā saistībā ar Cēsu pilsdrupu apzināšanu, saglabāšanu un aizsardzību starpkaru periodā. Tieši A. Štāls sabiedrībai ļāva plaši apjaust Cēsu pilsdrupu vērtību un nozīmi laikā, kad izveidojās Latvijas valsts.

Kultūras mantojuma aizsardzības jomā A. Štāls ar Cēsu pilsētu un tās apkārtni bija saistīts jau kopš 1919. gada augusta, kad līdz 1920. gada aprīlim Izglītības ministrijas Arhīvu, muzeju un bibliotēku nodaļas vadības uzdevumā viņš pildīja Cēsu apriņķa kultūras vērtību pilnvarnieka, vēlāk ģenerālpilnvarnieka, pienākumus. Viņa tiešā pakļautībā un vadībā noritēja kustamo kultūras vērtību pārvietošana un nekustamā kultūras mantojuma apzināšana Cēsīs, kas atstājusi lielu ietekmi uz pašvaldību un valsts atmiņas institūciju veidošanos. Kopš Pieminēkļu valdes dibināšanas 1923. gadā līdz pat 1933. gadam A. Štāls ieņēma vairākus atbildīgus un nozīmīgus amatus šajā iestādē (Zaļuma 2018a, 120–122) – tehnisko darbu vadītājs (1923–1928, 1930–1931), priekšsēdētāja vietas izpildītājs (1928–1929, 1932), pieminēkļu aizsardzības inspektors (1932) un pieminēkļu aizsardzības vecākais inspektors (1932–1933). Viņš nebaidījās uzņemties atbildību un bieži bija neaizvietojsams Pieminēkļu valdes vadībā, it īpaši kad bija jāpieņem izšķiroši lēmumi.

A. Štāls 1924. gada janvārī (NKMP KMIC, 6203: 11101, 12) sekmīgi sāka vadīt procesu, lai Cēsu pilsdrupas pēc iespējas ātrāk iekļautu valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā, vienlaikus plānojot nodrošināt objekta popularitāti tūrisma jomā, kas radītu papildu iespēju nopelnīt līdzekļus pilsdrupu apzināšanai, saglabāšanai un aizsardzībai.

Šajā laikā Cēsu Jaunā pils ar dārzu, daļa no pils parka, kā arī daļa no pilsdrupām bija piešķirta Kara ministrijai. Savukārt pils parks ar daļu no pilsdrupām bija piešķirts Cēsu pilsētai. Apsekojot Cēsu pilsdrupas, A. Štāls kā pieminekļu aizsardzības pārstāvis abiem apsaimniekotājiem sniedza informāciju, ka tajās notiek “plaši un apdraudoši postījumi”, tāpēc nepieciešama steidzama un tūlītēja rīcība to novēršanai. Lielu atbalstu Cēsu pilsdrupu un apkārtnes iekļaušanai aizsargājamo pieminekļu sarakstā A. Štālam sniedza Izglītības ministrijas 1. departamenta Cēsu apriņķa 1. iecirkņa pamatskolu inspektors, Pieminekļu valdes līdzstrādnieks Dāvids Soste (1877–1946) (NKMP KMIC, 6203: 11101, 13, 15, 16).

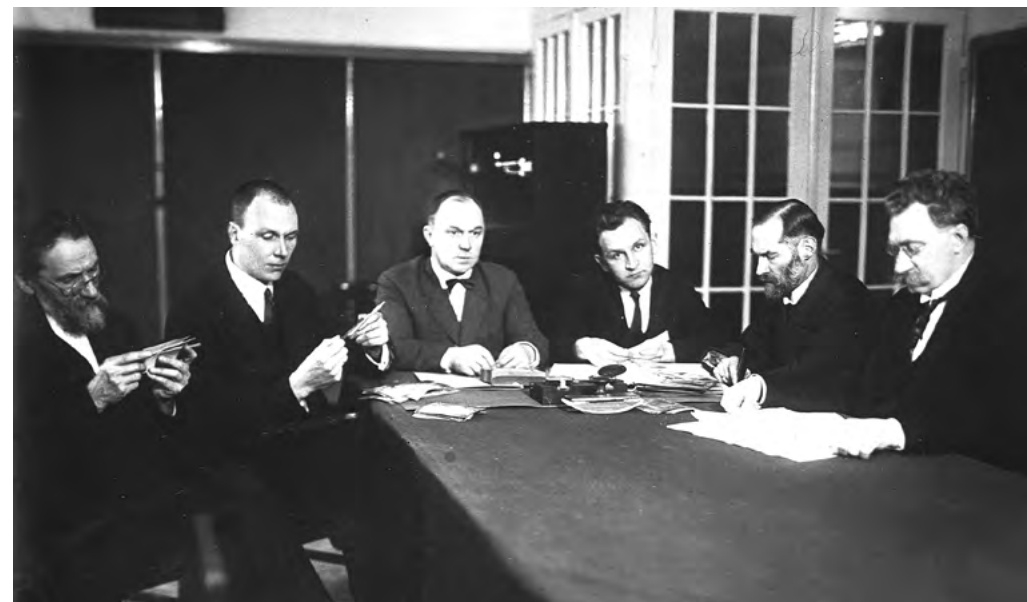

1. att. Arturs Štāls Cēsu pilsdrupu pagalmā 1933. gada jūlijā
LNVN, Fn 40483a

Par Cēsu pilsdrupu un apkārtnes iekļaušanu valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā 1925. gada 24. janvārī Cēsu pilsētas valdei un Kara ministrijai oficiāli paziņoja arheologs, etnogrāfs, Pieminekļu valdes valsts konservators un priekšsēdētājs Frīdrihs Ozoliņš (1879–1950) un Pieminekļu valdes tehnisko darbu vadītājs A. Štāls (NKMP KMIC, 6203: 11101, 18). Šis bija nozīmīgs solis un ieguldījums Cēsu pilsdrupu saglabāšanā, jo tas ļāva veikt, lai arī elementārus, tomēr tam laikam nozīmīgus aizsardzības pasākumus, piemēram, iežogot pieminekļa teritoriju un algot pils sargu.

Plaša un visaptveroša Cēsu pilsdrupu un apkārtnes saglabāšanas un aizsardzības apspriešana, ko Cēsīs organizēja pilsētas valde, notika 1925. gada 4. septembrī. Pieminekļu valdi pārstāvēja A. Štāls un arhitekts, etnogrāfs, tolaik Latvijas Universitātes docents, Pieminekļu valdes loceklis Pauls Kundziņš (1888–1983). Vēl piedalījās vairāki pilsētas valdes, Cēsu garnizona, kā arī Latviešu senatnes pētītāju biedrības Cēsu nodaļas un Cēsu apriņķa skolotāju biedrības pārstāvji (NKMP KMIC, 6203: 11101, 21, 21). Sapulcējušies pārstāvji apsprieda pasākumus un nepieciešamo darbību plānu, lai sāktu sekmīgu Cēsu pilsdrupu un apkārtnes sakārtošanu atbilstoši prasībām, kādas bija paredzētas valsts aizsargātam piemineklim.

Plānojot Cēsu pilsdrupu un apkārtnes apsaimniekošanu ar konkrētiem darba procesiem un rīcību, lai šis piemineklis pēc iespējas ātrāk nonāktu pilnīgā Pieminekļu valdes pārziņā, mēreni mierīgo procesu satricināja 1927. gada maijā sākušies notikumi, kas saistīti ar Grinbergu ģimenes – kaislīgu “senmantu” meklētāju – uzstājīgu dalību Cēsu pilsdrupu izrakumos un viduslaiku pils bagātību “īstenajiem atradējiem”. Par šo legendām apvīto notikumu, kas atstāja ilgstošas nepatīkamas sekas uz izpratni par izrakumiem Cēsu

2. att. Pieminekļu valdes locekļi. No labās: Augusts Tentelis, Konstantīns Rončevskis, Arturs Štāls, Frīdrihs Ozoliņš, Pauls Kundziņš un Matīss Siliņš. 1926. g.
LNVN, Fn 35523

pilsdrupās un arheoloģijas misiju, varam lasīt vēsturnieka Gundara Kalniņa pētījumā (Kalniņš 2018). Rakstā par A. Štālu, plaši neizvēršot Grīnbergu ģimenes kampaņu Cēsu pilsdrupās, kura beidzās tikai 1934. gada aprīlī, svarīgi izvērtēt A. Štāla lomu arhitektūras piemineklim postošajās darbībās, kuras kopumā atbalstīja vairākums Pieminekļu valdes vadošo darbinieku.

Būtiski ir aplūkot Grīnbergu ģimeni kopumā: ģimenes galva Krišs Jāņa dēls Grīnbergs, viņa sieva Anna Dāva meita Grīnberga, dzimusi Ķepe, un abu 1909. gada 16. jūlijā dzimušais dēls Kornēlijs (Korneliuss) Grīnbergs. Kā viņu pastāvīgā dzīvesvieta bija norādīta Rīga, Ludzas iela 56-42, vēlāk Rīga, Ugāles iela 5-12 (NKMP KMIC, 6203: 11101, 25, 26, 37; 6203: 11102, 60–62). Cēsis dzīvoja Liza Kleper, kas dokumentos minēta kā Kornēlija vecmāmiņa.

Grīnbergi par saviem vērojumiem Cēsu pilsdrupās vispirms informēja Saeimas priekšsēdētāju Paulu Kalniņu (1872–1945), norādot, ka vasaras brīvlaikā Cēsu pilsdrupās atraduši neredzētas bagātības un no valsts puses viņi gaidītu rīcību, un par apjomīgo atradumu labprāt saņemtu atbildību “naudā jeb mantā” (NKMP KMIC, 6203: 11101, 25). Savukārt P. Kalniņš ieteica Grīnbergiem vērsties pie Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes (Kalniņš 2018, 28). Iespējams, Saeimas priekšsēdētājs norādēs bija minējis A. Štāla vārdu, jo tieši viņam adresētu ziņojumu par Cēsu pilsdrupu bagātībām Pieminekļu valde no Grīnbergiem saņēma 1925. gada 23. maijā (NKMP KMIC, 6203: 11101, 26).

1927. gada 16. jūnijā Pieminekļu valde pilnvaroja tehnisko darbu vadītāju A. Štālu “veikt valsts aizsardzībā pārņemtajās Cēsu pilsdrupās izrakumus un mūra atsegšanas darbus, kā arī pārņemt valsts rīcībā pie augšminētiem darbiem atrastos priekšmetus un spert visus aizsardzības soļus atradumu uzglabāšanai un nodrošināšanai” (NKMP KMIC, 6203: 11101, 26). 18. jūnijā Cēsu pilsdrupas apsekoja A. Štāls un Kr. Grīnbergs, bet laiks Pieminekļu valdes pārstāvim bija tik ierobežots, ka nekādus darbus nevarēja pat iesākt. Šī iemesla dēļ Kr. Grīnbergs 20. jūnijā lūdza Pieminekļu valdi ļaut viņam ar saviem strādniekiem un līdzekļiem pašam “atrakt gaņģa ieeju” (NKMP KMIC, 6203: 11101, 26). Šo piedāvājumu Pieminekļu valde uzdrošinājās noraidīt.

A. Štāls Grīnbergu iecerēm dažādi iebilda, norādot, ka, divas reizes apmeklējot Cēsu pilsdrupas kopā ar profesionāļiem (pirmajā reizē kopā ar arhitektu Osvaldu Tilmani (1900–1980), otrajā – kopā ar inženieri Edmundu Ziemeli (1880–1970) un zviedru mākslas vēsturnieku profesoru Toru Helgi Čellīnu (*Kjellin*, 1885–1984)), konstatēts, ka izrakumi nav iespējami. Apsekojot pilsdrupas un potenciālās izrakumu vietas, ko norādīja Grīnbergi, noskaidrota vispārējā situācija un konstatēts, ka norādītā atradumu vieta nav “pāris stundās atsedzama”. A. Štāls atgriezās Rīgā, lai saņemtu Pieminekļu valdes instrukcijas, kā rīkoties tālāk, jo A. Grīnberga bija norādījusi, ka darbi būs ātri un viegli izdarāmi, tomēr, aplūkojot visu klātienē, izrādījās pretējais. Tā kā šāda veida darbiem 1927./1928. gada budžetā nebija paredzēti valsts līdzekļi, turklāt potenciālais rezultāts izskatījās apšaubāms, A. Štāls darbus izbeidza un paziņoja, ka “tos varētu turpināt tikai pēc sazināšanās ar pieminekļu valdi un tikai ar A. Grīnbergas, bet nevis valsts līdzekļiem” (NKMP KMIC, 6203: 11101, 22, 23, 27). Šādi nostādot jautājumu, iespējams, viņš cerēja, ka Grīnbergu kampaņas jautājums beigsies nesācies, jo kurš gan tērētu privātus līdzekļus šādam mērķim.

Jau pēc 1925. gada 23. maija Cēsu pilsdrupu sakopšanas un pārraudzības plāna izstrādāšanai Pieminekļu valde bija plānojusi paveikt to aprakstīšanu, uzmērīšanu un būvju tuvāku izpētīšanu (Latvis, 11.06.1927.). Par spīti A. Štāla iebildumiem, Pieminekļu valde tomēr izlēma atbalstīt izrakumu sākšanu atbilstoši Grīnbergu norādēm, vienīgi ar atrunu, ka tas notiks valdes pilnvaroto pārstāvju pārraudzībā un par “kaismīgo senmantu meklētāju” privātiem līdzekļiem. Tāpat Pieminekļu valde norādīja, ka veikt “izrakumus ar “zelta meklētāju” paņēmieniem – izraknāt pilsdrupu slāni, lai tikai atrastu apakšzemes ejas”, kategoriski aizliegts, jo tas nozīmētu pieminekļa postīšanu. Būtu nepieciešama sistemātiska, vismaz elementārām zinātnes prasībām atbilstoša zemes slāņu atsegšana, kas saistīta ar daudz lielākiem izdevumiem (NKMP KMIC, 6203: 11101, 32), nekā to iespētu valsts vai valsts iestāžu piesaistīti privātie līdzekļi.

1927. gada 22. augustā Pieminekļu valde pilnvaroja A. Štālu un arhitektu, Pieminekļu valdes preparatoru Pēteri Ārendu (1900–1960) uzmērīt un aprakstīt valsts aizsardzībā uzņemtās Cēsu pilsdrupas ar apkārtni, kā arī noteica veikt mūru atsegšanas darbus vēl pirms aizsardzības plāna sagatavošanas. Tāpat arī tika norādīts pārņemt valsts rīcībā atrastos priekšmetus un spert nepieciešamos soļus to aizsardzībai un uzglabāšanai (NKMP KMIC, 6203: 11101, 35), acīmredzot, lai dokumentētu un pilnībā apzinātu Grīnbergu apmaksāto izrakumu rezultātus.

Grīnbergi deponēja līdzekļus Pieminekļu valdei, un 1927. gada 23. augustā Cēsis ieradās valdes ekspedīcija ar tehnisko darbu vadītāju A. Štālu priekšgalā. Saskaņojot izrakumus ar Cēsu apriņķa priekšnieku, ekspedīcija tajā pašā dienā sāka izrakumus. Interesentiem

3. att. Cēsu pils izrakumu ekspedīcijas dalībnieki 1927. gada septembrī.

No kreisās: Pēteris Ārends,
Arturs Štāls un Arvīds Dzirkalis
LNVN, Fn 9372

Pieminekļu valde priekšsēdētājam
 Kā jau jums zināms, Cēsu pilsdrupās uz-
 ņemti galvenie materiālie, kas izdevušies
 par vajadzīgu izdarīt izrakumus agr.
 ardenā nepieciešams. Lai darbu uzņemtu
 par neatliekami vajadzīgu pieaicināt arh.
 O. Tilmānu, jo šā pašreizēji nevien uzņemto
 attēlojumā par izrakumu izdarīšanu ne-
 -viena rīta. Lai nepieņemtu darbu Tilmā-
 -na un šā darbu jāizpauz uz Cēsu
 rīdākam 1. septembrī ar pieprasījumu
 rīdēt.

Pieminekļu valdes priekšsēdētājam
 inspektoram J. Štāls

24. 9. 27.

4. att. Artura Štāla lūgumraksts
 Pieminēkļu valdes priekšsēdētājam
 Frīdriham Ozoliņam par profesionāla
 arhitekta Osvalda Tilmāņa iesaisti
 Cēsu pilsdrupu izrakumos
 NKMP KMIC, 6203: 5615, 83

5. att. Izrakumi Cēsu pils pagalmā 1927. gada septembrī. Attēla centrā – Arturs Štāls, aiz viņa –
 Anna Grīnberga un Kornēlijs Grīnbergs
 LNVN, Fh 9346

A. Štāls norādījis, ka Pieminēkļu valdes organizētās ekspedīcijas galvenais uzdevums ir izpētīt ziemeļu torņa un sakristejas mūru drupas, kā arī pēdējais laiks izstrādāt Cēsu pilsdrupu aizsardzības plānu. Tāpat A. Štāls uzskatīja, ka pilsdrupas nepieciešams iežogot un apmeklētāji jāielaiž tikai noteiktās stundās, nosakot nelielu atlīdzību. Izrakumus veica vairākās vietās, un tajos bija nodarbināti septiņi strādnieki. Līdz 24. augustam nekādi ievērojami atradumi izrakumos netika konstatēti (Cēsu Avīze, 27.08.1927.). Lai nekas netiktu palaists garām, 1927. gada 29. augustā Pieminēkļu valdes uzdevumā Cēsu pilsdrupu uzmērīšanu un aprakstīšanu galvenokārt ar Grīnbergiem saistītajos izrakumos veica arhitektūras students Arvīds Dzirkalis (1899–1979) (NKMP KMIC, 6203: 11101, 36).

Pabeidzot izrakumus, 1927. gada 21. septembrī A. Štāls, A. Dzirkalis un P. Ārends sastādīja aktu, kurā rakstīja, ka izrakumi saskaņā ar Grīnbergu norādījumiem veikti deviņās tranšējās. Uz šo laiku astoņas tranšejas ar Grīnberga atļauju bija aizbērtas. Devīto tranšēju, ko sāko darbu dēļ septembra beigās atstāja neaizbērtu, vēlākā rudenī turpināja postīt “zelta racēji”, tāpēc policijai nācās noprotināt pils sargus Matisu Tolstiku (Matvejs Tolstikovs) un Ādamu Strēli (NKMP KMIC, 6203: 11101, 43, 44, 53), kuri nekādus paskaidrojumus isti nespēja sniegt.

A. Štāls paudis viedokli, ka “Grīnbergs sapni stāstījis kā patiesību, bet, iespējams, to izraisīja viņa murgi un halucinācijas, bijis vispirms jāpārbauda viņa gara spējas.” (Cēsu Avīze, 10.09.1927.) 1927. gada 26. septembrī A. Štāls, atskaitoties par darbiem, kas paveikti Cēsu pilsdrupās, Pieminēkļu valdes sēdē lūdza izbeigt Grīnbergu ziņojuma pārbaudīšanu. Par spīti A. Štāla atkārtotām iebildēm, valde nolēma turpināt sāktos zondēšanas izrakumus (NKMP KMIC, 6203: 11101, 83). Līdz ar to septembra beigās izrakumi joprojām turpinājās. Šajā laikā jau bija piesaistīti desmit strādnieki, kas strādāja no sešiem rītā līdz sešiem vakarā, dažas dienas strādājot arī virsstundas (Cēsu Avīze, 24.09.1927.).

Plašākai sabiedrībai A. Štāls par izrakumu rezultātiem norādījis: “Atsegtās pagrabu telpas rūpīgi uzmērītas, fotografētas un aprakstītas. Konstatēts arī vēl pils plānā līdz šim neiezīmētas kapitula zāles sienas stāvoklis un pils pagalmā laukakmeņiem noklāts bruģis.” (Jaunākās Ziņas, 13.09.1927.) Varam uzskatīt, ka 1927. gadā ar Pieminēkļu valdes atbalstu paveiktie izrakumi sāka nozīmīgu Cēsu pilsdrupu arheoloģisko materiālu apzināšanu un to zinātnisko izpēti.

1927. gada oktobrī un vēl arī 1928. gada maijā Pieminēkļu valde saņēma Kr. Grīnberga lūgumus “atjaunot uz viņa rēķina šovasar rakšanas darbus Cēsu vecās pils robežās, lai mēģinātu atrast apslēpto mantu noliktavu”. Pieminēkļu valde, atbildot uz iesniegumu, plānoja noraidīt minēto lūgumu, jo izrakumi 1927. gadā nekādus rezultātus saistībā ar bagātībām – zelta šķirstiem ar zelta un sudraba lietām, seniem ieročiem vai vēsturiskiem pergamentiem – nedeva (Pēdējā Briedī, 20.05.1928.). Pēdējo reizi Kr. Grīnbergs Pieminēkļu valdei iesniedza lūgumu atsākt izrakumus 1934. gada 17. februārī. Tomēr 21. aprīlī Pieminēkļu valde paziņoja, ka viņa lūgums izrakumu lietā noraidīts (NKMP KMIC, 6203: 11102, 60–62), kas beidzot pielika punktu turpat desmit gadus uzturētai kampaņai.

Liela vidutāja loma starp Pieminēkļu valdi, Cēsu pilsētu un privātpersonām piedēvējama A. Štālam. Viņa vēlme apturēt Grīnbergu kampaņu bija nepārprotama, bet, iespējams, viņa iesaistei kā Pieminēkļu valdes darbiniekam bija trīs nenovēršami iemesli.

Pirmkārt, tā kā bija aktivizējušies pilsdrupu postītāji un patvaļīgi racēji, Pieminekļu valdei tajā bija jāiesaistās, izmantojot visas likumīgās iespējas, jo pretējā gadījumā postīšana varēja turpināties nekontrolēti. A. Štāls norādījis, ka “pils drupas kuplā skaitā apmeklējuši zelta podu meklētāji, kuru darbība atnesusi lielu ļaunumu”. Tam iebilduši vietējie pilsētas iedzīvotāji: “Mēs, cēsnieki, nevaram atcerēties neviena tāda gadījuma, kad kāds no zelta meklētājiem būtu tādā veidā kaitējis drupām. Pils mūri taču nav no šokolādes, kas viegli padodas cilvēka zobiem. Bet akmeņus līdz šim neviens cēsnieks vēl nav domājis grauzt.” (Cēsu Avīze, 17.09.1927.) Otrkārt, tā kā valstij katastrofāli trūka līdzekļu kultūras pieminekļu izpētei, pastāvēja cerība iegūt kādas iespējas šiem mērķiem izmantot arī privātā sektora piedāvājumu. Treškārt, nav zināms Grinbergu personību dziļāks raksturojums, bet, domājams, tā kā viņi ziņojumu iesniedza Pieminekļu valdē pēc P. Kalniņa norādes, A. Štāls, kas savulaik bija darbojies plecu pie pleca ar Saeimas priekšsēdētāju Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedru rindās, īsti nevarēja iebilst un neatsaukties uz šo iesniegumu. Zīmīgs brīdis, ko arī varētu dēvēt par stabilu politisko aizmuguri un atbalstu Grinbergu kampaņai, ir ministra viesošānās Cēsīs. 1927. gada 21. septembrī Cēsu pilsdrupu izrakumus apmeklēja dzejnieks, dramaturgs, tolaik izglītības ministrs Rainis (Jānis Krišjānis Pliekšāns, 1865–1929), kurš Grinberga kundzei apsoliya ievadīt sarunas ar Pieminekļu valdi par darbu atjaunošanu. “Tieši 20. septembrī izrakumus Pieminekļu valde pārtraukusi.” (Jaunākās Ziņas, 22.09.1927.)

Paralēli Grinbergu ģimenes kampaņai un kaitinošajai rosībai Pieminekļu valde, it īpaši 1927. gadā, saņēma arvien vairāk ziņojumu, ka tiek postītas un bojātas Cēsu pilsdrupas. Martā ziņoja, ka Cēsu pilsdrupu apmeklējumu atbaida ārkārtīga netīrība. “Ejas un takas pilnas mēsliem un netīrumiem.” (Latvis, 22.03.1927.) Savukārt 31. maijā Pieminekļu valde saņēma ziņojumu no pedagoga, bibliotekāra Raiskumā un Pieminekļu valdes līdzstrādnieka Paula Puriņa (1878–1967), ka Cēsu pilsdrupu “mūri un torņi, liekas, palikuši bez kādas uzraudzības: mūri tiek aplauzīti un uz visnekrietnāko pieķēzīti (ateju vietu nolūkiem)”. “Jaunajā jūmtā radušies lieli caurumi, un tie arvien paliek lielāki, jo dažreiz var redzēt palaidnīgus pusaudžus, pa jumtu kāpelējot un to aplauzot.” Viņš lūdza valdi sniegt informāciju, kā aizsardzībā atrodas šis objekts, lai varētu šo problēmu sākt kopīgi risināt un novērst (NKMP KMIC, 6203: 11101, 22). Savukārt, būdams ekskursants Cēsīs, grāmatizdevējs un sabiedriskais darbinieks Oto Krolls (1888–1969) norādījis, ka pilsdrupās acīs krīt ārkārtēja netīrība. “Kauns vest un rādīt mūsu vēsturiskās vietas cittautiešiem.” (Cēsu Avīze, 18.06.1927.)

Šo ziņojumu fonā Pieminekļu valde A. Štāla vadībā izstrādāja Cēsu pilsdrupu sakopšanas, pārraudzības un aizsardzības plānu. Cēsu policijas priekšnieks 1927. gada 10. augustā saņēma Pieminekļu valdes informāciju, kurā tā lūdza pievērst īpašu uzmanību Cēsu pilsdrupu aizsardzībai un pārraudzībai, norādot, ka jāievēro divi būtiski nosacījumi: 1) izrakumus drīkst veikt tikai personas, kurām atļauju izsniegusi Pieminekļu valde; 2) nedrīkst pieļaut, ka apmeklētāji staigā pa pilsdrupu mūriem. Nepieciešamības gadījumā policijai būtu vainīgie jāsauc pie atbildības (NKMP KMIC, 6203: 11101, 33).

1927. gada rudenī A. Štāls norādījis, ka Pieminekļu valde tuvākajā darba plānā paredzējusi “samērīgi ar budžeta apstākļiem izdarīt vairāku, tā par piemēru, Cēsu, Turaidas, Siguldas, Aizputes u. c. pilsdrupu uzkopšanu”. “Ļoti bēdīgā stāvoklī atrodas Cēsu pilsdrupas, kāpēc tām piegriezta vērība vispirmā kārtā. Viņa un Pieminekļu valdes preparatora

Pētera Ārenda vadībā uzsāktā Cēsu pilsdrupu neatliekamo kopšanas aizsardzības darbu plāna izstrādāšana tuvojās beigām. (..) Pilsdrupas pirms agrārreformas piederēja grāfam Zīversam un tagad pārgājušas valsts īpašumā, un izsludinātas kā valsts aizsargājams vēstures piemineklis. (..) Viens no lielākiem ļaunumiem tomēr bijusi zelta podu meklētāju darbība pilsdrupās. Problēma arī tajā, ka viena daļa no pils iedalīta armijas vajadzībām, kas traucē apmeklētājiem pilnībā uztvert pils kompleksu. Nav arī personas, kas rūpētos par to, lai katrs pils apmeklētājs gūtu arī pareizu priekšstatu par pils iekārtu agrākos laikos, tāpēc tagad, kā to novēroju, katrs apmeklētājs apmierinājās ar biezo mūru apbrīošanu un savas individuālās “teorijas” uzstādīšanu par pils agrāko iekārtu. Šo trūkumu cerams novērst, sastādot vadoni un pils plānu, kā arī pils apmeklētājus pavadot speciāli priekš tā sagatavotai personai.” (Cēsu Avīze, 10.09.1927.) A. Štāls skaidrojis, ka Cēsu pilsdrupu un apkārtnes saglabāšanas darbus Pieminekļu valde sākusī neatkarīgi no apkārt kļīstošajiem nostāstiem. Pilsdrupu stāvoklis pasliktinājies tieši pēdējos gados, pie kā lielā mērā vainojama apmeklētāju neapzinīgā rīcība, jo dažas telpas izmantotas kā sabiedriskās tualetes (Latvis, 10.09.1927.).

6. att. Pieminekļu valdes darbinieki, 1931. gada 1. oktobris. Pirmajā apakšējā rindā pirmais no labās: Ādolfs Karnups; otrajā rindā no kreisās: 2. Arturs Štāls, 3. Austra Forupa, 4. Frīdrihs Ozoliņš, 6. Emīlis Melngailis; trešajā rindā no kreisās: 1. Eduards Šturms, 3. Visvaldis Peņģerots, 4. Pēteris Ārends, 5. Ksavers Andermanis
LNB, RXA118-10, 36

1927. gada 12. septembrī A. Štāls ziņoja par izstrādāto Cēsu pilsdrupu aizsardzības plānu, kam sekoja šādi lēmumi: 1) rūpēties, lai pilsdrupas nesadalītas paliek valsts īpašumā, un pieprasīt to piešķiršanu Pieminekļu valdei; 2) nodot pilsdrupu pārraudzību Cēsu garnizonam, izstrādājot par to atsevišķus noteikumus; 3) piedāvāt garnizonam pārvietot uz citu vietu agrākās pils baznīcas telpās esošo mājlopu kūti un atbrīvot pils pagalmu no sakrātām malkas grēdām; 4) iežogot pilsdrupas un ierīkot kāpnes uz rietumu torni (NKMP KMIC, 6203: 11101, 130).

Nākamajos gados turpinājās Cēsu pilsdrupu un apkārtnes aizsardzība, sakārtošana un labiekārtošana. 1930. gada 13. jūnijā Pieminekļu valde pilnvaroja A. Štālu sarunām ar atbilstošajām iestādēm Cēsīs, lai sakārtotu pilsdrupu pārraudzības jautājumus (NKMP KMIC, 6203: 11101, 101). Rezultātā Pieminekļu valde sadarbībā ar Cēsu pilsētu un garnizonu savu iespēju robežās labiekārtoja Cēsu pilsdrupas, vienlaikus nodrošinot to aizsardzību. Lielākā daļa darbu no 1924. līdz 1933. gadam noritēja A. Štāla vadībā.

Kopš 1933. gada jūnija Izglītības ministrijas Pieminekļu valde atbilstoši A. Štāla plānam savā pārziņā bija pārņēmusi Cēsu pilsdrupu un apkārtnes aizsardzību. Šajā laikā pilsdrupu apmeklētājus ielaida tikai par noteiktu ziedojumu maksu. Ieņēmumus izmantoja pilsdrupu uzkopšanai (piemēram, nodrupušo akmeņu novākšanai, teritorijas tīrīšanai) un sarga algošanai. Turklāt pilsdrupu pagalma nojumē bija novietots viduslaiku pils telpu plāns. Turpat varēja iegādāties pilsdrupu fotouzņēmumus un seno telpu rekonstrukciju attēlus (Cēsu Vēstis, 25.08.1933.).

Pieminekļu valdes pilnvarotais A. Štāls 1933. gada jūnijā nepārtraukti plānoja dažādus uzlabojumus, tajā skaitā sadarbībā ar Kara ministriju par ērtāku pilsdrupu apmeklējumu ekskursantiem un vides sakopšanu. Tā kā līdzekļu īsti nebija, tie visi bija rosinājuma formā (NKMP KMIC, 6203: 11102, 16–20). 19. jūnijā viņš sastādīja rūpīgu instrukciju pils sargam, pēc kuras tam turpmāk jāveic pienākumi. Īpaši sīki bija aprakstīta ieņēmumu atskaišu kārtība un pievienoti paraugi, kā Pieminekļu valdi informēt un atskaitīties par ieņemto naudu. Savukārt 30. jūnijā A. Štāls sastādīja “Cēsu pilsdrupu apmeklēšanas noteikumus”, kas bija sagatavoti uz pieminekļu aizsardzības noteikumu 7-c punkta pamata. Noteikumus saskaņošanai uz Izglītības ministriju Pieminekļu valde nosūtīja 15. jūlijā (NKMP KMIC, 6203: 11102, 21, 22).

Līdzās darbu plānošanai A. Štāls regulāri veica arī pils sarga M. Tolstika rīcībā esošo summu un ziedojumu talonu revīziju, sakārtojot atskaišu sistēmu par ieņēmumiem Cēsu pilsdrupās. Atskaitoties Pieminekļu valdei, A. Štāls sagatavoja un iesniedza nepārprotamu un detalizētu pārskatu. Konstatējot dažas nepilnības, viņš pils sargam nekavējoties deva rīkojumu tās novērst. Viņš uzdeva M. Tolstikam ieņēmumus divas reizes nedēļā iemaksāt Latvijas Bankas Cēsu nodaļā Pieminekļu valdes speciālā rēķinā (NKMP KMIC, 6203: 11102, 17, 18).

1933. gada jūlijā A. Štāls Pieminekļu valdei ziņoja par padarītajiem sakopšanas darbiem saistībā ar Cēsu pilsdrupu aizsardzību, ko pēc viņa rīkojumiem galvenokārt paveicis pils sargs M. Tolstiks (NKMP KMIC, 6203: 11102, 15). Kā vēlākus nākamās labiekārtošanas un saglabāšanas darbus Cēsu pilsdrupās A. Štāls norādījis: 1) pils pagalmā ierīkot nelielu lieveni pils plāna novietošanai un pils sarga postenim; 2) tā kā par Pieminekļu valdes atvēlētiem līdzekļiem, 300 latu, apjomīgus mūra konservēšanas darbus nav iespējams paveikt, A. Štāls kopā ar P. Ārendu sastāda iespējamo darbu aprakstu par šo summu;

3) novietot ordeņmestra dzīvojamajās telpās šo telpu rekonstrukcijas zīmējuma (autors arhitekts Reinholds Guleke, 1834–1903) fotoreprodukciju. Lai arī zīmējumā, iespējams, pamanāmas dažas kļūdas, ekskursantiem tas varētu būt interesanti; pils pagalmā uzstādāms nevis būves vienkāršotais plāns, bet būtu ļoti vēlams novietot aksonometrisku plānu, kuru varētu izgatavot P. Ārends; 4) jāvienojas ar garnizonu, ka apmeklētājiem tiek dota pieeja arī aplūkot pilsdrupas no pirmās priekšpils puses, kas šobrīd nav Pieminekļu valdes pārziņā. A. Štāls arī rosināja iekārtot nelielu senās pils vēstures muzeju. Šim mērķim viņš ieteica izmantot ordeņmestra dzīvojamo telpu, kurā būtu jāieliek logi un telpa kārtīgāk jāsakopj. Papildu līdzekļu iegūšanai A. Štāls piedāvāja izgatavot pārdošanai atklātnes ar tagadējiem un pagājušā gadsimta Cēsu pilsdrupu skatiem (NKMP KMIC, 6203: 11102, 16).

Zināms arī daudzu citu A. Štāla saplānoto darbu veicējs. Cēsnieks Jānis Steps, saņemot 70 latu lielu atlīdzību, līdz 20. jūlijam paveica šādus darbus: pievienoja pils telpām un būvēm daļas apzīmējošus numurus; salaboja ieejas vārtus svētku zālē; aizbēra iegruvumu, izlīdzināja zemi un nobēra ar granti svētku zāles telpas; ierīkoja kāpnes uzejai uz “Garā Hermaņa” torni; ierīkoja kāpienus, izklājot tos ar akmeņiem pie ziemeļu torņa, rietumu torņa un divās uzejās no ārpuses un vienā uzejā no iekšpuses priekšpils rietumu torņa; iztaisnoja celiņus pils pagalmā. Kopumā Jānis Steps ierīkoja ap 150 pakāpienu. Viņa pienākumos ietilpa pie ieejas Cēsu pilsdrupās uzstādīt lieveni – vietu paziņojumiem (NKMP KMIC, 6203: 11102, 15, 16).

7. att. Kases lieveņa būvniecība un uzstādīšana, 1933. gada 7. jūlijs.
No kreisās puses: Arturs Štāls, tālumā –
Matiss Tolstiks un Jānis Steps
LNVN, Fh 40475

Ar A. Štāla atbalstu Cēsu pilsdrupu un apkārtnes popularizēšanai tika izmantoti dažādi paņēmieni. 1933. gada 9. augustā pils sargs M. Tolstiks saņēma informāciju, ka pilsdrupas apmeklēs fotogrāfs, Pieminekļu valdes līdzstrādnieks Mārtiņš Sams (1892–1941), kuram valde atļāva veikt Cēsu pilsdrupu filmēšanu (NKMP KMIC, 6203: 11053, 14, 15). Ja kādos krājumos atrastos nofilmētais materiāls, būtu iespēja ieraudzīt A. Štāla vadībā paveikto.

Savukārt 1933. gada 21. augustā (NKMP KMIC, 6203: 11053, 14, 15) Pieminekļu valde atbalstīja 8. Daugavpils kājnieku pulka pārstāvju vēlmi gleznot Cēsu pilsdrupas karavīru telpu izdaiļošanai un atļāva gleznojumu fotoreprodukcijas nosūtīt novietošanai Cēsu pilsdrupu aprakstu materiālos. Tieši A. Štāla nopelns bija Cēsu garnizona atsaucība un vēlme kopīgi veikt pilsdrupu aizsardzības un saglabāšanas pasākumus.

Uz veiksmīgi notiekošo darbu fona kultūras mantojuma aizsardzībā un saglabāšanā visā Latvijā, kuros Pieminekļu valde bieži deleģēja zinošo un pieredzējušo vēsturnieku A. Štālu, pietuvojās laiks, kad viņš zaudēja ne tikai amatu, bet arī profesionāla reputāciju. A. Štāla apcietināšana 1933. gada 29. septembrī (Zaļuma 2018a, 128–133) pierādīja to, ka viss neiespējamais dažkārt ir pat ļoti iespējams. Kolēģu darba dzīve Pieminekļu valdē ritēja tālāk, bet apcietināšanas un vēlākās apsūdzības procesā pret A. Štālu tika izmantota arī viņa darbības revīzija Cēsu pilsdrupās.

1933. gada 2. oktobrī komandējumā uz Cēsu pilsdrupām devās Pieminekļu valdes inspektori Pēteris Ārends un Valdemārs Ģinters (1899–1979) ar mērķi noskaidrot Cēsu pilsdrupu ieņēmumus un pārbaudīt pilsdrupu vispārējo aizsardzības stāvokli. Par stāvokli pilsdrupās valdei atskaitī sniedza P. Ārends, par ieņēmumiem V. Ģinters. Starp ieņēmumu summas attaisnojošiem dokumentiem bija atrodamas pils sargam M. Tolstikam izsniegtās kvīti: “Bij. inspektora Štāla kvīte no 2. VIII par Ls 74,20; bij. insp. Štāla kvīte no 7. VIII par Ls 88,00; 19. augustā Ls 50,00.” Pārbaudē konstatēja iztrūkumu 206,95 latu apmērā. Pils sargs apgalvoja, ka 81 latu bez kvīts saņēmis A. Štāls, solidams kvīti par saņemšanu sargam piesūtīt vēlāk. Pārējā naudu it kā izmantota dažādiem maksājumiem par materiāliem un paveiktajiem darbiem pilsdrupās. A. Štāla apcietināšanas dēļ Cēsīs darbojās Valsts kontrole, un informācija jau bija nodota revidenta Kārļa Šveicera rīcībā (NKMP KMIC, 6203: 11102, 34, 35).

Revidents Cēsīs uzturējās vienlaikus ar Pieminekļu valdes inspektoriem. Viņam bija uzdots veikt Izglītības ministrijas Pieminekļu valdes revīziju. K. Šveicers pārbaudīja pils sarga M. Tolstika kasi, kurš revidentu informēja, ka “1933. gada 14. septembrī no pilsdrupu ieņēmumiem esot izsniedzis Štālam bez kvīts Ls 81”. “Izrādījās, ka šī summa nebija ierakstīta Pieminekļu valdes kases grāmatas ienākumos. Starp dokumentiem aizdomīgs izrādījās uz Franča Tolstika vārda 1933. gada 19. augustā izrakstītais rēķins par 90 latiem, kas liecināja, ka tas saņemts par dzelonstieplu žoga ierīkošanu Cēsu pilsdrupās. Rēķinu bija izrakstījis Arturs Štāls, un tajā nebija atzīmes, ka žogs pagatavots un pieņemts. Pils sargs Matīss Tolstiks norādīja, ka rēķins esot viltots, jo 1933. gada vasarā viņam ar Arturu Štālu bijusi saruna par viņa pārcelšanu uz Rundāles pili. Pārcelšanas gadījumā A. Štāls piedāvāja M. Tolstikam savā vietā ieteikt kādu citu personu. Viņš norādījis uz savu brāli F. Tolstiku, kura kandidatūru Štāls akceptējis. Savukārt Arturs Štāls revidentam paskaidrojis, ka ar savu roku rēķinu izrakstījis tāpēc, ka Francis slikti rakstījis latviešu valodā. Naudu atbilstoši šim rēķinam viņš izmaksājis Franča brālim Matīsam Tolstikam.

Francis informējis, ka rēķinu par 90 latiem neesot parakstījis, Cēsu pilsdrupās žogu neesot izgatavojis, Arturu Štālu nepazīstot un 90 latus neesot saņēmis.” (LNA LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 198. lp.) Iedziļinoties lietas apstākļu aprakstos, nav iedomājama šāda A. Štāla rīcība, jo tieši viņš revidēja un norādīja pils sargam nepilnības par trūkumiem ieņēmumu atskaitē, kā arī bija Pieminekļu valdes vienīgais pilnvarotais, kas sakārtoja ieņēmumu jautājumu. Nav saprotams arī tas, kāpēc apsūdzības lietā summa mainījās no 81 uz 90 latiem. Pieminekļu valdes lietvedības dokumentācija (NKMP KMIC, 6203: 11102, 38–43) un pilsdrupu fotouzņēmumi skaidri apliecina, ka žoga izbūves darbi ir īstenoti.

Saukts pie atbildības, A. Štāls noliedza savu vainu pret viņu celtajās apsūdzībās un paskaidroja, ka 1933. gada vasarā saņēmis naudu no Cēsu pilsdrupu sarga M. Tolstika pret izsniegtām kvītīm. 22. septembrī viņš saņemtās summas nolīcis darba rakstāmgalda atvilktnē, bet nav paspējis šo jautājumu nokārtot, jo drīz atlaists no darba Pieminekļu valdē, bet pēc dažām dienām apcietināts (LNA LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 199. lp.).

Starp A. Štāla 1933. gada jūlijā plānotajiem, bet oktobrī jau izpildītajiem darbiem, P. Ārends savā atskaitē norādījis pēc zīmējuma pagatavoto un uzstādīto kases lieveni – 2,75 metrus augstu un 1,20 metrus platu. Lieveņa divslīpju trīnīša jumts bija balstīts uz diviem ēvelētiem, apaļiem koka stabiem, starp kuriem bija izbūvēta spundētu dēļu siena. Lieveņa vienā pusē atradās sols, bet otrā – sols ar galdiņu (NKMP KMIC, 6203: 11102, 38, 39, 43). A. Štāls ziņojumā Pieminekļu valdei norādījis, ka, būdams Cēsīs, viņš pats bija klāt, kad 7. jūlijā pabeidza būvēt lieveni. Viņš pats tajā novietoja P. Ārenda izgatavoto Cēsu pilsdrupu aksonometrisko plānu (NKMP KMIC, 6203: 11053, 12).

Arhitekts P. Ārends 1933. gada 3. oktobrī Pieminekļu valdei ziņojis, ka darbi, kas paveikti uz kādreizējā vecākā inspektora A. Štāla rīkojumu pamata, izdarīti apzinīgi, bet to izmaksas iespējams noskaidrot līgumos un Pieminekļu valdes glabātos rēķinos (NKMP KMIC, 6203: 11102, 36). P. Ārenda korektā atskaite un tiešās norādes uz apzinīgi paveikto A. Štāla darbību nepārprotami liecināja par to, ka apsūdzības izvirzītas nepatiesi.

Daudz no paveiktā Cēsu pilsdrupās no 1924. līdz 1933. gadam, kad saglabāšanas, aizsardzības un popularizēšanas procesus vadīja Pieminekļu valdes pilnvarotais A. Štāls, vienmēr paliks vēsturē kā kultūras pieminekļa neparasts un intensīvs pārmaiņu laiks. Kā īpaši svarīgs dokuments minams A. Štāla 1927. gadā sastādītais Cēsu pilsdrupu aizsardzības plāns. Turklāt A. Štāls vienmēr iestājās par to, lai darba procesos ar aizsargājamiem pieminekļiem vienmēr būtu iesaistīti savas jomas profesionāļi – arhitekti (Pēteris Ārends, Pauls Kundziņš, Osvalds Tilmanis), inženieri (Edmunds Ziemelis), mākslas vēsturnieki (Tors Helgi Čellins) u. c. Tieši viņa nopelns ir profesionālu lietpratēju piesaiste Cēsu pilsdrupu izpētē un saglabāšanā, kā arī kultūras vērtību apzināšanā starpkaru periodā. Tas noteikti ietekmēja pētnieku un kultūras mantojuma apzinātāju nākamās izpētes soļus līdz pat mūsdienām.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Kalniņš 2018 – *Kalniņš G.* Izrakumi Cēsu pilsdrupās 1927. gadā // Cēsu pils raksti II. – Cēsis, 2018. 27.–36. lpp.
- Zaļuma 2017 – *Zaļuma K.* Muižu kultūras vērtību aizsardzība Cēsu apriņķī 1919. un 1920. gadā // *Vēsture*. – 2017. Nr. 4, 66.–78. lpp.
- Zaļuma 2018a – *Zaļuma K.* Neērtais Arturs Štāls (1997–1951): versija par vēsturnieka dzīvi un darbiem // *Latvijas Arhīvi*. – 2018. Nr. 1/2, 113.–141. lpp.
- Zaļuma 2018b – *Zaļuma K.* Pirmie un pēdējie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki Latvijā 1919.–1921. gadā // *Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos*. – Rīga, 2018. 129.–150. lpp.

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti VI

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*
Korektori *Jānis Kulmanis* un *Ieva Zarakovska*
Tehniskā redaktore *Elita Egle*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-9257-1-9

© Rakstu autori, 2025
© Cēsu muzejs, 2025

Izdevējs *Cēsu muzejs*
Iespiests *SIA “Dardedze hologrāfija”*